

MEIDÄN JA MUIDEN KÄSITTEET

Ajattelin taannoin syventää sivistystäni informaatiosta ja tutustuin Hans Christian von Baeyerin teokseen, jolla oli lupaava nimi *Informaatio – tieteen uusi kieli* (Terra Cognita, 2005). Fysiikkaa tieteenalana edustava teos pakotti minut heti mobilisoimaan käyttöön kaiken sen luonnontieteellisen yliopistosivistykseni, jota olin 1980-luvun alussa ehtinyt hankkimaan kahden tunnin fysiikan, kahden viikon matematiikan sekä kahden kuukauden mittaisten kemian ja biologian opintojeni tukemana. Kun lukukokemukseni keskittyi mustien aukkojen, kvanttilaskennan, yleisen suhteellisuusteorian, entropian, DNA-kierteiden ja edistyneen todennäköisyyslaskennan alueille, huomasin aina niin kriittisen sisäislukijani nyökyttelevän sivulta toiselle tyyliin ”juuri näin minä varmaankin näistä asioista ajattelisin, jos niistä mitään ymmärtäisin”. Kirjoittajalle informaatio näyttäytyi koko tieteen kannalta keskeisenä tutkimusongelmana, johon liittyi suuri mahdollisuus muodostua kaikenlaisen tieteellisen tutkimuksen uudeksi ydinkäsitteeksi. Kirjoittajalle oli teoksen lopussakin vielä epäselvää se, mitä informaatio oikein lopulta on. Voin vain todeta ajatelleeni samoin, vaikka epäilen vankasti, että syyimme tähän epäselvyyteen olivat toisistaan poikkeavat.

Von Baeyer tarkasteli teoksessaan informaatiota laajasti todellisuuden eri sektoreilla ja paikka paikoin pohti myös itselleni keskeistä merkityksen ongelmaa – kuinka merkitys muodostuu ja kuinka tätä prosessia pitäisi tutkia. Hän ei silti tarjonnut oikeastaan mitään näkökulmaa, johon humanisti-yhteiskunta-tieteilijä voisi työssään tukeutua, vaikka lukukokemus herätti monia hedelmälliseltä tuntuvia ajatuskulkuja. Huomasin esimerkiksi rakentavani mielessäni monenlaisia fysiikan tutkimuksen yhtymäkohtia viestintätieteellisiin teorioihin, viestintäkaavioiden muunnelmiin (lähettäjä–kanava–kohina–vastaanottaja) tai sisäänkoodaus–uloskoodaus-malleihin naiivin tieteellisen konsilienssiajattelun kannustamana. Fyysikon informaatio-käsitteen tulisi lopulta kytkeytyä samaan informaation ajatukseen, jota vaikkapa yhteiskuntatieteelliset ja taiteen tutkimukseen liittyvät viestinnän teorialtkin edustavat. Lukukokemukseni konkretisoi (jälleen kerran) sitä klassista kahden kulttuurin välistä kuilua, jonka C.P. Snow aikanaan muotoili luonnontieteellisen ja humanistisen tutkimuksen välille. Datan, informaation, tiedon ja merkityksen väliset suhteet jäivät edelleen vaille ratkaisua. Lohdullista oli kuitenkin havaita von Baeyerinkin skeptinen suhtautuminen totuuden käsitteeseen: se näyttäytyi lähinnä retorikan välineenä.

Luonnon- ja ihmistieteiden erilaiset tavat kuvata todellisuutta ovat lopulta ”helppoja” esimerkkejä siitä, miten eri tieteenaloilla ja tutkimussuuntauksissa tarkastellaan asioita samojen mutta eri tavoin määriteltyjen käsitteiden avulla.

Yhden tutkimusalan puitteissa luulisi kuitenkin vallitsevan yksimielisyys omien avainkäsitteiden määritelmästä. No eipä vallitse. Jo peruskursseista alkaen korostetaan yleisesti sitä periaatetta, että omassa tekstissä käytettävät peruskäsitteet tulisi aina määritellä. Tällaisen ajattelumallin seurauksena kriittiset humanistit ja yhteiskuntatieteilijät tuottavat loputtomalta tuntuvassa prosessissa jatkuvasti uusia määritelmiä vaikkapa sellaisista peruskäsitteistä kuten kulttuuri, etnisyyt tai sukupuoli niin, että hitaampaa hirvittää. Tämä on yhtäältä tutkimuksen perusmenetelmä paremman ymmärryksen ja ”tieteellisen ajattelun edistymisen” rakentamiseksi. Toisaalta se synnyttää sarjan rinnakkaisia diskursseja, jotka aluksi näyttäisivät liittyvän toisiinsa ja täydentävän aiempia tulkintoja, mutta joiden välillä vallitsevat epistemologiset erot osoittautuvat lopulta niin suuriksi, että aidon ”edistymisen” mahdollisuus tuntuu etäiseltä. Jos yhdelle kulttuuri on ryhmän elämäntapaa kaikessa monimuotoisuudessaan ja toiselle lähinnä taidetta, on vaikea puhua kulttuurista yhteisesti jaettuna analyttisenä käsitteenä.

Käsitteiden määrittelyn prosessuaalisuus, käsitteisiin liittyvät erimielisyydet ja erot sekä lopulta myös von Baeyerin ajatukset informaatiosta korostavat tieteen kielijärjestelmäluonnetta ja tutkimusta kääntämisen prosessina. Tutkijat ”kääntävät” sosiaalista tai muuta todellisuutta tieteen kielijärjestelmiin, joita on useita vaikkapa taideteosten hermeneuttiseen ymmärtämiseen ja tulkintaan perustuvista kielistä luonnontieteiden lukuihin ja matemaattisiin kielijärjestelmiin. Tutkimuksessa todellisuutta koskevat havainnot ja aineistot syntetisoidaan ja siirretään tutkimuksen kielelle, ja tässä prosessissa etäisyys todellisuuden piirteiden ja niistä tieteen kielellä tehtyjen esitysten välillä voi olla melkoinen. Tämän kääntämisen ongelmallisuutta ilmentävät osaltaan myös aistirekisterimme välillä vallitsevat (ontologiset) erot, jotka eivät ole jäännöksettömästi ratkaistavissa, eli kaikki ei käänny rekisteristä toiseen. Kuva sisältää aina runsaasti myös sellaista informaatiota, jota on työlästä, vaikeaa tai mahdotonta ilmaista verbaalin kielen avulla. Tässä suhteessa ajatus siitä, että kuva kertoo enemmän kuin tuhat sanaa saattaa olla joiltakin osin oikean suuntainen mutta johtaa lopulta harhaan. Kuva ei viesti sanoin vaan kuvin, ja kuvan merkitykset rakentuvat vastaanottajan mielessä suurelta osin ohi verbaalikielen. Emme muuta kuvaa sanoiksi ennen kuin tunnistamme ja ymmärrämme sen sisällön. Sama pätee muihinkin aistirekistereihin: kuuloon, tuntemuksiin, hajuihin ja makuihin. Ilmaisuu ”minua ahdistaa” on lopulta varsin latteaa ja epätarkkaa synteysi niistä tuntemusten myllerryksistä, joita tajunnassa tuolloin tapahtuu.

Kun työskentelemme tieteellisen tutkimuksen synteettisessä kielijärjestelmässä työskentelemme samalla melko kaukana niistä asioista, joita lopulta tutkimme, eli todellisuuden piirteistä. Tämä etäisyys toimii muun ohella perusteena tutkimuksen moniarvoisuudelle ja koko tieteellisen tiedon relativistiselle luonteelle, olipa sitten kyse luonnontieteistä tai ihmistieteistä. Tieteellisen tiedon kulloinenkin selitysvaikutus ei ole sama asia kuin tiedon absoluuttinen oikeellisuus, minkä seikan myös mustien aukkojen tai kvanttimekaniikan tutkijat näyttävät olevan valmiita tunnustamaan. Tietomme todellisuudesta on vielä keskeneräistä. Ymmärryksen lisäämiseksi tarvitsemme törmääviä ja ristiriitaisia tulkintoja asioista emmekä kulloistenkin havaintojen deduktiivista palauttamista aiempiin teorioihin. Siksi tutkimuksessa tulisi tukea myös ”vaihtoehtoisia” ja valtavirran ulkopuolisia näkemyksiä ja tutkimuksellista moniarvoisuutta. Tarvitaan sekä meidän että muiden määritelmiä samoista käsitteistä, vaikka oma kivuliaisuus tähän liittyykin.

Tutkimustyö ei ole neutraalia, sillä erilaisista synteeseistä ja tulkinnoista rakentuvat episteemiset ajatusrakennelmat kytkeytyvät lopulta myös valtaan ja vallankäyttöön. Keskeinen mekanismi tässä on määrittelyvalta: määrittelijä käyttää valtaa sekä tutkittavaan ilmiöön että tutkijayhteisöön nähden. Ja tilanne elää. Esimerkiksi antropologisen tutkimuksen tiedonhankinnan ydinmenetelmä on viimeistään 1900-luvun alusta asti ollut osallistuvaan havainnointiin ja kokemuksellisuuteen perustuva pitkäkestoinen etnografinen kenttätutkimus. Mitä siis tulisi ajatella taannoin julkaistusta kotimaisesta artikkelikokoelmasta *Etnografinen menetelmä*, johon kirjoittaneista yksikään ei ole antropologi ja jossa etnografisella menetelmällä tarkoitetaan käytännössä mitä tahansa tutkimustilannetta, kun kieli- tai kasvatustieteilijä jalkautuu edes hetkeksi kammionsa (ja kirjaston) ulkopuolelle? Vaikka koen itse puolustavani tutkimuksen moniarvoisuutta ja rinnakkaisten keskusteluavaruuksien olemassaolon mahdollisuutta, tuntuu kulttuuriantropologina tässä kohti siltä, että rajansa kaikella.

Kulloinkin vallalla oleva tutkimuskäytäntö ja suomalainen yhteiskunta tuntuvat muistuttavan toisiaan: kumpaankin näyttäisi mahtuvan kerrallaan vain yksi ”totuus” (paradigma, Foucault’n episteemi), jota jokaisen tulisi noudattaa tai muuten marginalisoitua. Keinot ja mekanismit tällaiseen tieteelliseen vallankäyttöön ovat monimuotoiset laitostason hierarkioista tutkimusrahoitukseen ja julkaisupolitiikkaan. Esimerkiksi tällä hetkellä Suomessa vallalla olevan tutkimuksen ”episteemisen ohjailun” näkökulmasta tulisi keskittyä sellaisiin tutkimusaiheisiin, joiden tuloksiin liittyy selkeä taloudellisen hyödyn ja liiketoiminnan mahdollisuus. Perinteinen ”perustutkimus” on tässä suhteessa marginalisoitu. Suomen Akatemiankin tutkimusrahoituksesta leijonanosa kanavoidaan tarkasti strukturoitujen tutkimusohjelmien kautta. Ohjelmien laatijat tietävät jo valmiiksi, millaisia odotettavat tulokset ovat ja hakutilanteissa menestyvät erityisesti sellaiset hakemukset, jotka on kirjoitettu mahdollisimman tarkasti ohjelmakuvauksen sanamuotojen mukaisiksi. Tällaista lähestymistapaa voisi kutsua soveltavaksi tutkimukseksi, ellei käsitettä olisi varattu pois yliopistolaisilta ammattikorkeakoulujen tarpeisiin – ja ammattikorkeakouluissa tehtävää tutkimusta ei Suomen Akatemia rahoita.